

**9–10 ÉS 11–12 ÉVES TANULÓK VISZONYULÁSA
KÖZMONDÁSAINKHOZ, SZÓLÁSAINKHOZ, SZÓLÁSHASONLATAINKHOZ**

Szerző:

H. Tóth István
Károly Egyetem (Csehország)

Lektorok:

Zóka Katalin
Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Mészáros László
Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Schéder Veronika
Debreceni Egyetem

Szerző e-mail címe:

david228@freemail.hu

Mező Ferenc

Debreceni Egyetem

H. Tóth I. (2016): 9–10 és 11–12 évesek viszonyulása közmondásainkhoz, szólásainkhoz, szóláshasonlatainkhoz. <i>Különleges Bánásmód</i> , II. évf., 2016/2. szám, 23-39. DOI 10.18458/KB.2016.2.23.

Absztrakt

E tanulmány központi kérdése, hogy a 9-12 éves tanulók képesek-e megérteni a rövid közmondások és a hosszabb szövegek közötti kapcsolatot. Minta: 415 (9-12 éves) tanuló. Módszer: tanmesék/mondák olvasása és helyes proverbiumok kapcsolása (választása) a mesék/legendák tartalmához. Eredmények: a tanulók kritikus tömegének alacsony a teljesítménye. Nem értik a kapcsolatot a rövid proverbiumok és a hosszabb mesék/legendák között.

Kulcsszavak: anyanyelv-pedagógia, olvasáskultúra, szövegértés, proverbiumok

Diszciplínák: pedagógia, nyelvtudomány, néprajztudomány

Abstract

9-10 AND 11-12 YEARS OLD STUDENTS' RELATION TO HUNGARIAN PROVERBS and SAYINGS

The central question of this study is how 9-12 years old students are able to understand the relation between short proverbs and longer texts. Sample: n = 415 (9-12 years old) students. Method: reading fables and matching correct proverbs to the content, meaning of tales, legends or fables. Results: most of the students achieved low results as they can not understand the relation between a short proverb and a longer tales or legends.

Keywords: L1 learning, reading culture, reading comprehension, proverbs

Disciplines: pedagogy, philology, ethnography

Jelen tanulmányban az ismeretlen szerzőjű epikus költészet (másképpen: epikus népköltészet) általában egy mondatnyi terjedelmű alkotásai, a proverbiumok közül a közmondások, a szólások, a szóláshasonlatok, a találósok, a rigmusok, a jelszavak és mások köréből a *közmondásnak*, *szólásnak* és *szóláshasonlatnak* nevezett *műfajokkal* foglalkozunk, elsősorban *anyanyelv-pedagógiai* céllal, a szövegértésre tekintettel.

Felgyorsult iramú társadalmunk minden eddigénél erőteljesebben fokozza a beszéd, a beszélés, egyáltalán: a szóbeliség iránti igényt. Népszerűek a határozottsággal, a maga-biztos fellépéssel, a jó meggyőzőképességgel járó munkakörök. Ugyanakkor a tudományos megfigyelések (Dóra, 1994), a széles körű kutatások (Bicskeyné, 1985) a szó- és írásbeli kifejezőképességnek egyáltalán nem a biztató, az ígéretes, az értékes, vagyis a pozitív irányú változásairól adnak híreket (Balázs, 2001), hanem annak a nyilvánvaló romlásáról szólnak (Wacha, 1996).

A mindennapi pedagógiai gyakorlat arra figyelmeztet bennünket, pedagógusokat, hogy merjük rögzíteni: az utánunk érkező generációk szókincse szegényesebb, a szóhasználatuk egyre pontatlanabb, helytelenebb (Szabó, 1994), a stílusuk árnyalatlan, pongyola (Laczkó, 2005). Feltűnő már a közkeletű szavak, valamint az ismertség vonatkozásában eddig általában elterjedt proverbiumok jelentésének hiányos ismerete is, például:

Aki másnak vermet ás, sírásó lesz.
Aki másnak vermet ás, pénzt kap érte.
Kevés vagy, mint mackósajtban a brummogás.
Tele van, mint a deles busz. stb.

Kétségtelen, hogy a diákok szóalkotása leleményes, ám az egyhangú szóhasználatukat, ironikusnak vélt, valójában agresszív divatkifejezéseiket a durva, vulgáris stílus jellemzi, hiszen nyilvánvalóan trágarak, ráadásul ezek egyre elterjedtebben vannak jelen egyaránt a fiúk és a lányok körében, ahol is meghökkenés, megütközés nélkül használatosak. Mindezek után „nem csoda, ha írásaikban a köznyelvi szóalakok helyett is ezeket találjuk, és ők maguk a »keveredést« észre sem veszik, hiszen természetesnek tűnik használatuk számukra” (Laczkó, 2007, 181. o.). Elmaradhatatlannak érzem – megdöbbenő hatása miatt – az itt említett és hivatkozott gondolatmenet mellől (Vasvári Zoltán művelődéstörténész adatgyűjtéséből) ezt a tanár–diák véleményváltást:

- Kedves diákok! Igaz, hogy a szókincsetek rendkívül szegényes, stílusérzéketek pedig nincs?
- Egy f*sz!

Az anyanyelv-pedagógia és a nyelvi norma alakításának szempontjait alapul véve határozottan ki kell jelentenem: a diáknyelvkutatás friss adatai azt tükrözik, hogy a tanulók beszédének, beszédkultúrájuk alakulásának új törekvései, jelenségei, kibontakozási irányai, valamint anyanyelvi ismereteik drámai fogyatkozása a beszédműveltségükre, az íráskészségükre, a helyesírás-tudásukra, nyelvi kifejezőképességükre (verbális stílusukra) hátrányos, káros, sőt kóros hatású. Következzék egy rövid leltár a magam adatgyűjtéseiből (H. Tóth, 2007), mások megfigyeléseiből (Hangay, 2007), kutatási eredményeiből (Laczkó, 2007):

- Jellemző az ékezetek torzítása, elhagyása.
- Gyakran nem érzékelik az írásjelek általánosan elfogadott szerepét.

- Az írásjelfajtaikat inkább az emotikonok (az érzelmekeket jelölő, illeőleg kifejező, piktogramszerű feliratok helyett alkalmazott eligazító, tájékoztató ábrák, mosolyjelek és/vagy hangulatjelek) készítésére használják. Ezek a megoldások már érettségi dolgozatokban is sorra feltűnnek.
- Egyre gyakoribbak a betű- és számkombinációk; a rövidítések utáni írásjelek elmaradásai.
- Általánossá váltak az egybe- és különírási hibáik.
- Rövidítéseik nem egységesek, elsősorban egyénieskedők, és ezek már rendszeresen jelen vannak az írásbeli munkáikban is, nem egyszer érettségi dolgozatokban is.
- Szókinccsükben, nyelvi-stílusbeli megnyilvánulásaikban egyre inkább elmarad az úgynevezett nyelvhasználati disztiníváció, és ezt természetesnek is tartják, sőt nyelvi diszkriminációnak minősítik a figyelmeztetést, a fegyelmezést, illeőleg a felhívást az úgynevezett nyelvi norma követésére.
- Erőteljesen terjed a *t* hangunk hátrább, vagyis nem a felső fogmederben történő képzése (ad^tam – ad^{tʰ}am).
- A hangzóink természetes időtartama elleni vétségek egyike a fülsértő beszédíram.
- Terjedőben a szólam- és mondatvégek felkapása, az úgynevezett kunkorodó hanglejtés.
- A zártszájú beszéd ellen sajnos már a tantermekben sem hallani tiltakozást, a probléma kezelésére vonatkozó javaslatokat.

A szókinccsel összefüggő hibák mennyisége és minősége olyan aggasztó mértékben növekedik, hogy ezek elérték már azt a szintet, amely a megértést, vagyis a csatornazajmentes kommunikációt, tehát az együttműködést, a kapcsolatot nehezítik. Sokszor érezhetjük azt, hogy diákjaink beszédének és írásának a megértéséhez külön szótár szükséges.

Mit tegyünk azokkal a kis tanítványainkkal, kiskamasz tanulóinkkal és félszeg középiskolai diákjainkkal, akik båtortalanok, beszédgátoltak, önismeret-deficitesek, s a hatékony tanulást lehetővé tevő alapvető tanulás módszertani praktikákkal (lásd: Mező, 2011) sem rendelkeznek? Fel van-e készülve pedagógustársadalmunk igen népes és színes világú gyermekeink tanítására, nevelésére? Rendelkeznek-e tanítóink, magyartanáraink olyan nyelvpedagógiai attitűddel és módszertani kultúrával, hogy eredményesen tudják végezni a gyermekek magyar mint államnyelvvél kapcsolatos nyelvi képzését a magyar nyelv normáinak megfelelően, vagy itt is inkább a struccpolitika, az úgynevezett politikai korrektség sántasága nyilvánul meg?

Itt fonódnak egybe jelen tanulmány eddigi szálai egyetlen fősodorba, jelesül a proverbiumokkal megízesített nyelvhasználat, a proverbiumok megértése és alkalmazása vonatkozásában. Már is rögzítsük: mivel nem tekinthetjük reprezentatív adatmerítésűnek azt az adattárat, amelyik megjelenik jelen tanulmányban, ezért elsősorban a kutatói figyelem előterébe állítandó problémára - a proverbiumokkal körülvett szövegértés ügyére - kívánjuk irányítani figyelmet.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő vizsgálatban egy megyeszékhelyű, két (angol és testnevelés) tagozatot is működtető általános iskolába járó 3-6. évfolyamos diákokra fókuszálunk. A vizsgálatba bevont 415 (9–10 és 11–12 éves) tanulónak a válasza alapul szolgálhatnak a továbbiakban, amikor olvasmány- és proverbium-megértéssel foglalkozó szakdolgozók, alkalmazott nyelvészeti kérdéseket előterbe állító doktoranduszok kitékintenek a szövegértés-kutatásnak erre a lehetőségére is. Tegyük is meg, mert a különleges bánásmód pedagógiájába feltétlenül beletartozik a nyelvhasználat-vizsgálat, a társadalmi csoportok verbalításának kutatása.

Adataink, továbbá bizonyos következtetéseink megfogalmazásához figyelembe vett kiindulópontjaink százalékos adatok, melyek mindeneelőtt irányvonalakat, további hipotézisek kimunkálásához elővehető tényeket, meglátásokat jeleznek.

Előjáróban ezt rögzítsük: e vizsgálat „próbaúrásnak” tekinthető, melynek célja a szövegértés és a proverbiumok értése, megértése vonatkozásában a jövőben megvalósítható további kiterjedt, rétegzett kutatások segítése.

Mi a közmondás?

A könyvtárnyi szakirodalomban számos figyelemre méltó meghatározásra bukkanha-tunk e műfajjal kapcsolatban. A tüzetes elemzés felszínre hozta azt a tényt, miszerint a kutatók legtöbbször a közmondások történeti vizsgálatával foglalkozott, mások szemantikai (jelentéstani), továbbá funkcionális-pragmatikai (használattal összefüggő), vagy szintaktikai (mondattani) szempontokat választották.

Permjakov szerint az ebbe a műfajba tartozó alkotások „művészi értékkel” rendelkeznek, ezáltal nyilvánvalóan az „esztétikai jelenségek” körébe számíthatóknak (Permjakov, 1979). Vannak, akik napjaink nyelvészeti és irodalomelméleti kutatásait felhasználva erősen vitatják ezt a nézetet, mivel úgy gondolják, hogy a szépirodalom a nyelvnek nem sajátos válfaja, hanem használata. Ennek nyomán megfogalmazható, hogy nem művészi szándék, illetőleg cél motiválja a közmondás használóját, vagyis az adót (a kódolót), sőt a közmondás befogadója (a vevő) sem vár művészi hatást ettől a műfajtól. Az itt vázolt gondolatmenetnek a summázata az, hogy az esztétikum sajátos viszony a verbális kommunikációban. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a közmondás a poétikai szövegmű (a szépirodalmi alkotás) részévé válhat, ám ebben az esetben a konkrét szövegösszefüggésben másodlagos jelenlétről szólhatunk.

Dundes funkcionális elemzésen alapuló meglátásának a lényege szerint a közmondás legalább egy leíró alkotóelemből, azaz „topic” és „comment” kapcsolatából áll, tudniillik a legrövidebb közmondásnak is legalább két szót szükséges magába foglalnia (Dundes, 1975).

Scott volt az, aki arra világított rá, hogy a közmondás egyetlen propozícióból szerveződik (Scott, 1969).

Szemerényi Ágnes ekképpen summáz: „a közmondás olyan hagyományos propozicionális megállapítás, mely legalább egy »topic«-ból és egy »comment«-ból összetevődő leíró alkotóelemet magában foglal” (Szemerényi, 1988, 216. o.).

Anyanyelv- és irodalompedagógiai szempontok alapján így foglalhatunk állást a közmondásról (H. Tóth, 1998):

- a rövid terjedelmű,
- sokszor élcés, ironikus, gúnyolódó,
- a jelentését nem szó szerint értendő műfaj,
- a festői ábrázolás eszközeivel is él,
- ritmikus, rímes szentencia,
- amelynek a megértéséhez nem szükséges magyarázat.

„Szájhagyományozódó költészetünk kisebb terjedelmű alkotásai között találjuk a közmondásokat. Néprajzkutatók szerint ezek mögött is valamikori esemény áll, vagyis egy-egy történet rajzolódik ki, ha mondjuk őket. Az eredeti történet azonban idővel elfelejtődik, teljesen a múlt homályába vész, a tanulság viszont megmarad, s átértelmeződik. A közmondás ismeretlen szerzőjű alkotás, állandósult mondat, amely közkeletű igazságot, életbölcsest fejez ki leggyakrabban prózai formában, benne gyakorta az alliteráció is fokozza a zeneiség érzetét” (H. Tóth, 1998, 16. o.).

Mi a szólás és a szóláshasonlat?

Mindenekelőtt közösségi, szájhagyomány útján terjedő alkotás. A terjedelme szókapcsolat, illetőleg mondat, lényegileg állandósult kifejezési formának nevezhető, amelynek a megértéséhez gyakran magyarázat szükségeltetik, vagyis hozzámondandó a maga

(keletkezés)története. Általános egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy nem jellemzi annyira tanító jelleg a szólást és a szóláshasonlatot, mint a közmondást. Műfaji tekintetben kevertnek mondható, mert epikus helyzetet, eseményeket idéz fel, miközben erkölcsi tanítást hordoz. Különösen a szóláshasonlat vonatkozásában ötlük szembe az egyszeri eseményre utalás mellett a magyarázat jelleg.

A szólásokban és a szóláshasonlatokban is gyakorta csendül rím. Stilisztikai szempontból egyrészt a párhuzamosság, másrészt a metafora, továbbá a szinekdoché szerepe a jelentős ezekben a műfajokban, mivel a szólás és a szóláshasonlat is példázat jellegű általánosítás. Megállapíthatjuk azt is, hogy olykor a találós kérdésekkel rokoníthatóak.

Elsősorban a szólásokról említi meg Szemerényi Ágnes, hogy ezek a megjegyzett költészetben (népköltészetben) tekintélybetöltők is lehetnek (Szemerényi, 1988).

Az ismert és kevésbé ismert szóláshagyomány faggatása nyomán kiviláglik, miszerint igen terjedelmes az időjós, a népi meteorológia körének, valamint a halászatnak, továbbá a vadászatnak a szólás- és szóláshasonlatkincse.

A proverbiumok e gazdag világából a közmondásokra, a szólásokra és a szóláshasonlatokra irányítottam a fentiekben és irányítom a továbbiakban is a figyelmet, mert azt tapasztalom, mintha megkopott volna a jelentőségük, mintha szűkült volna a használatuk köre napjainkban. Ebben a rohamos élőszóbeli kopásban, elfelejtésben a felgyorsult élettempót, a vártnál is erőteljesebben megmutatkozó felszínességet, a múlttól való mind erőteljesebb elfordulást, a jelen pillanatnyi, vélt értékeinek a megragadását szokás emlegetnünk. Kétségtelen, hogy az életformák rohamos fejlődésén, változáson mentek és mennek keresztül, így a korábbi értékek megőrzésére, továbbadására, hagyományoztatására sajnos mind kevesebben vállalkoznak (H. Tóth, 2016).

Elsősorban az 1–4., továbbá még az 5–6. évfolyamokon használatos tankönyvekben (tankönyvekben, munkafüzetekben stb.) bukkanhatunk több-kevesebb közmondásra, szólásra és szóláshasonlatra. Lényeges: mára – éppen az egytankönyvűség, vagy egyentankönyvűség rendkívül idejétmúlt világában – még drámaiban csökkent a proverbiumok száma, témaköre, minősége. Erről még különösebb vizsgálatot sem szükséges végeznünk, elegendő csak belelapoznunk ezekbe a tankönyvekbe és munkafüzetekbe.

Érdekes és felettébb kíváncsú, sőt hasznos kutatásul kínálkozik annak a felderítése, hogy a 2012 előtti rendkívül széles kínálatú tankönyvpiacra az egyes tankönyvcsaládok miféle proverbiumokat alkalmaztak, e műfajok közül nyelvünk ékkövei: a közmondások, a szólások és a szóláshasonlatok milyen gyakorisággal voltak jelen, melyek is ezek, és mi volt/lehetett az adott tankönyvcsalád szerzőinek a szándéka a választott példaanyag felidézésén túl (H. Tóth, 2011). Az akkori idők példaértékű taneszköz-kínálatából a Mozaik Kiadó 1–4. évfolyamosok – anyanyelvi műveltségét alapozó, kondicionáló – munkáltató tankönyvei nem véletlenül örvendtek kitüntetett népszerűségnek gyerekek, tanítók és szülők köreiben egyaránt. A két és fél évtizeden át méltán kedvelt, a kommunikációs-magyar nyelvi kultúrát fejlesztő, dr. Galgóczi Lászlóné nevével fémjelzett Magyar nyelv munkáltató taneszközök következetesen sokféle megközelítésben tárták a kisgyerekek elé ismert és megismerésre méltó közmondásainkat, szólásainkat, szóláshasonlatainkat (dr. Galgócziné, 2007; 2008a,b,c,d; 2009a,b). Ugyancsak a Mozaik Kiadó taneszközfejlesztő tevékenységét dicséri a Földvári Erika és alkotótársai tudatosan és körültekintően elkészített, integrációs aspektusú Magyar nyelv és irodalom tankönyvcsaládjai, amelyek mindegyikében olyan bőséggel jelennek meg közmondás-, szólás- és szóláshasonlatkincseink, hogy ezek egybeszerkesztésével akár önálló proverbiumkötetet is készíthetne a Mozaik Kiadó (Földvári, Lassúné és Csizmazia, 2011; Földvári, 2011a,b,c).

Megkerülhetetlen annak számbavétele is, hogy tanítóink mellett (elsősorban magyar-) tanáraink mikor, miért, miféle beszédhelyzetekben mondják, alkalmazzák, magyarázzák közmondásainkat, szólásainkat és szóláshasonlatainkat. Ne hallgassuk el az alkalmassági

vizsgákon, a szemináriumi foglalkozásokon, a tanítási gyakorlatokon szerzett tapasztalatainkat arról, hogy alig fordulnak elő, vagy egyáltalán nem is találhatók a pedagógusjelöltek szó- és írásbeli megnyilvánulásaiban az általam most kiemelt proverbiumfajták. A teendők egyértelműek: példamutatóan, szenvedélyesen, a beszédhelyzetnek megfelelően, szégyenkezés nélkül élnünk kell közmondásaink, szólásaink, szóláshasonlataink szellemi, nyelvi, stilisztikai és erkölcsi értékeivel.

Vizsgálat

Egy vidéki, megyeszékhelyű város angol és testnevelés tagozatú általános iskolája nyújtott lehetőséget annak a megtapasztalására, hogy az ott tanuló 3–4. és 5–6. évfolyamos diákok miképpen boldogultak egy-egy kijelölt szöveggel és az azok mellé válogatott közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal, vagyis képesek-e az adott munkalapokon közölt mesék és mondák világát, valamint e mesék és mondák erkölcsi tanulságát proverbiumfajtákkal megragadni. A próbakutatásba bevont 5–6. évfolyamosok esetében vizsgálatunk arra is kitért, hogy meg tudják-e, illetőleg milyen színvonalon tudják megindokolni választásukat az adatgyűjtésbe bevontak. Szándékaink mögöttese egy-egy feltételezés körüljárása mellett a tapasztalatgyűjtés, továbbá nagyobb populáción történő vizsgálódás előkészítése volt.

Minta

Abban a kutatásban, amelyről az alábbiakban szólunk, a harmadik évfolyamon 99, a negyedik évfolyamon 103, az ötödik évfolyamon 97 és a hatodik évfolyamon 116 növendék, azaz 415 tanuló vett részt. Ezen adatgyűjtés idején:

- nem vizsgáltuk a kutatásban résztvevő tanítók és a magyartanárok proverbium ismeretét;
- nem tettük nagyító alá a tanulók részletes, a közmondásokkal, a szólásokkal és a szóláshasonlatokkal kapcsolatos ismereteit;
- nem tájékozódunk a háttérváltozók (például: családi körülmények, nemek, olvasottság, olvasmánymotivációk stb.) vonatkozásában;
- nem listáztuk az adatszolgáltató növendékek tankönyvcsaládjaiban fellelhető, az általam itt kiemelt műfajokat.

E tényezőket, szempontokat azért célszerű hangsúlyozni, mert egy nagyobb népesség bevonásával végrehajtandó proverbium használat kutatásakor szembesülhetünk a felszínre kerülő mélyebb igazságtartalmakkal a következtetések árnyaltabb megfogalmazása érdekében.

Jelen szövegek és proverbium fajták megválasztása, valamint összehangolása nézőpontontként, továbbá felkészültségtől, értékítélettől, feladatírói tapasztalatoktól függően módosulhat, változhat, sőt erőteljesen el is térülhet az itt alkalmazottaktól.

Módszer

A vizsgálati személyeknek felvezető utasítást adtunk, majd 3-4. évfolyamosoknak tanító jellegű mese szövegét, 5-6. évfolyamosoknak monda szövegét olvasták el, majd az általunk megadott szólások, szóláshasonlatok, közmondások közül a tanulóknak aláhúzással kellett kiválasztaniuk, hogy melyik illik legjobban az olvasmányhoz. 3-4. évfolyamos tanulóknak nem kellett megindokolniuk a választásukat, az 5-6. évfolyamos diákoknak azonban indokolást is kellett adniuk. Az 1-4. melléklet foglalja össze az évfolyamonként adott instrukciókat, olvasmányokat és választható proverbiumokat.

Eredmények

A 3. évfolyamos tanulók eredményeinek elemzésekor mindenekelőtt tekintsünk a kiszemelt közmondások, szólások és szóláshasonlatok jelentésrétegei mögé (vö.: 1. melléklet):

- Aki délig eb, kutya az délután is. (Aki délelőtt nem iparkodik, annak bizony délután sem vehetik hasznát. Értelmezhető úgy is ez a közmondás, hogy a hitvány, semmirekellő ember vénségére, öreg korára sem javul meg.)
- A bölcs ember mindenütt otthon van. (Az életrevaló, okos, tehetséges, vállalkozó szellemű ember mindenütt megtalálja a számítását, vagyis jól érzi magát, ugyanis mindenütt feltalálja magát.)
- Boldogságot nem lehet pénzen venni. (Ez a közmondás arról a nézetről tudósítja az olvasót, hogy a gazdagság önmagában nem teszi boldoggá az embert.)
- Ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó. (Teljességgel világos a morális gondolat: az elhangzott ígéret csak úgy ér valamit, ha teljesítik is, azaz aki megígért valamit, teljesítse azt.)
- Kedvetlen, mint a lucskos ősz. (Régies hangulatú szólásmondásunk valójában helyzetmondatként él, mivel egyértelműen ábrázolja a rossz hangulatot, a kedvnélküliséget, a reménytelenül szitáló, alattomosan áztató esőtől megszmorodott embert. A 'lucskos ősz' a véget nem érő bánat metonímiájaként is felfogható.)

Az emberi jellemvonás vagy viselkedésmód (= *a*: Aki délig eb, kutya az délután is.), a bölcsesség (= *b*: A bölcs ember mindenütt otthon van.), a boldogság (= *c*: Boldogságot nem lehet pénzen venni.), az ígéret (= *d*: Ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó.) és a hangulat (= *e*: Kedvetlen, mint a lucskos ősz.) motívumok tárulnak fel az általunk választott proverbium-darabokból. Nagy kérdés, hogy értették-e a diákok a meséhez válogatott közmondások, szólások, szóláshasonlatok jelentésrétegeit. Gondolkodásra készítő az is, vajon kellőképpen helyénvalóak voltak-e a közölt életigazságok (H. Tóth, 2005a).

Az 1. táblázatot szemlélve egyértelműen feltárult, hogy a „boldogság” motívumot ismerte fel az olvasók többsége (52,59%).

1. táblázat: 3. évfolyamosok eredményeinek összefoglalása

Közmondások, szólások, szóláshasonlatok	3. évfolyamos csoportok (létszám)				Együtt a) – d) (99 fő)*
	a) (24 fő)	b) (25 fő)	c) (26 fő)	d) (24 fő)	
a) Aki délig eb, kutya az délután is.	4	4	3	7	18 (15,52%)
b) A bölcs ember mindenütt otthon van.	3	5	3	3	14 (12,07%)
c) Boldogságot nem lehet pénzen venni.	12	17	18	14	61 (52,59%)
d) Ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó.	5	—	—	1	6 (5,17%)
e) Kedvetlen, mint a lucskos ősz.	9	1	3	4	17 (14,65%)
Összesen (válasz)	33	27	27	29	116 (100,00%)

*Az a-e) válaszok elméleti és megfigyelt gyakorisága szignifikánsan különbözik (khi-négyzet = 80,810; df = 4; p < 0,01)

Úgy tűnik, hogy a tanulók számára világos: nem hasznos az élet értelmes munka nélkül. Természetesen továbbra is izgalmas kérdés marad, hogy alapos mérlegelést követően, vagy pillanatnyi, rövid tartamú helyzetelemzés után választották-e azt a proverbiumot, amit aláhúztak a szöveg megértését igazolandó, avagy csupán megérzésből, mindössze a szöveg felszínét értelmezték a gyerekek, esetleg a történet valaminő hangulata befolyásolta az adatközlőket. Megállapítható az is, hogy az angol (= *a*) jelű csoport) és a testnevelés (= *d*) jelű csoport) tagozatos osztályok tanulói bátrabban (vagy éppen a bizonytalanság okán?) több választ is indokoltnak tartottak az általunk közöltekből.

Figyelemkeltő a tények ismeretében az angolul tanulók hangulati beállítottsága, a kedvetlenségre való érzékenysége. Talán nem járunk messze az igazságtól, amikor rögzítjük: számottevő az esetlegesség, a véletlenszerűség a gyermekek elemző, értelmező, egybevető és választásra készítő gondolkodásában. Erről szoltak a domináns választól (*c* jelű példa: 52,59%) eltérő tények (47,41%). A két adattömb közötti különbség (5,18%) igen csekély. A végső következtetés az, hogy etikai szempontból a mindenképpen vonzóbb, követendőbb értéket jelölték meg ezek az angol tagozatos olvasók.

A negyedik évfolyamosak eredményeinek elemzésekor is induljunk ki az általuk választható közmondásokból (2. melléklet). Lássuk, miről is szólnak ezek a közmondások, szólások, szóláshasonlatok:

- Sok lúd disznót győz. (A gyengébbek, ha sokan vannak, ha összefogottabbak, legyőzhetik az erősebbet. Arról van szó ebben a közmondásban, hogy a sokaság legyőzheti, felülmúlhatja az egyetlen erőset.)
- Kecskére bízza a káposztát. (Éppen arra bíz valamely dolgot, értéket, aki pontosan ezt akarja megszerezni, ennek a megdézsmálására vágyódik. Felfogható ennek a közmondásnak a tartalma úgy is, hogy egy teljesen megbízhatatlan valakire bíz valami jelentőset a jóhiszemű megbízó. Érthetjük akképpen is, hogy a megbízott valójában csak károkozó.)
- Jobb egy lúdnyak tíz tyúknyaknál. (Egyértelmű a mondategészben összehasonlított értékek közötti különbség, vagyis nem elsősorban a számosság, hanem a tartalmasság, a minőség a kívánatosabb, a fontosabb.)
- Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra! (Ez a közmondás arra int, hogy szerencsésebb, helyesebb a dolgokat azonnal, de legalábbis idejében elvégezni, elintézni. Szokás akként is vélekedni, hogy amit meg kell tennünk, azt legjobb azon melegében elvégeznünk.)
- A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát. (A hazug, csalárd embert előbb-utóbb leleplezik. Az álnokság, a hamisság hamar fényre derül.)

Ezen a mérőlapon az olvasandó tanító jellegű meséhez válogatott proverbiumok közül egyértelműbben, megnyugtatóbban szemelhetők ki a tanulók az igazságérzetüket kifejező példát, illetőleg példákat (H. Tóth, 2005b). A nagy számok mind a *b*) jelű (Kecskére bízza a káposztát. = 52,28%), mind az *e*) jelű (A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát. = 40,10%) közmondás esetében arról tudósítanak, hogy megértették a gyermekek a szövegmű tanítását, majd ehhez magabiztosan választották a fabulával összehajló, életbölcességet kifejező megállapítást (2. táblázat).

2. táblázat: a 4. évfolyamos tanulók eredményeinek összefoglalása

Közmondások, szólások, szóláshasonlatok	4. évfolyamos csoportok (létszám)				Együtt a) – d) (103 fő)*
	a) (25 fő)	b) (25 fő)	c) (26 fő)	d) (27 fő)	
a) Sok lúd disznót győz.	—	—	—	2	2 (1,02%)
b) Kecskére bízza a káposztát.	25	25	26	27	103 (52,28%)
c) Jobb egy lúdnyak tíz tyúknyaknál.	—	1	1	—	2 (1,02%)
d) Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!	2	7	1	1	11(5,58%)
e) A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát.	21	18	16	24	79 (40,10%)
Összesen (válasz)	48	51	44	54	197(100,00%)

*Az a-e) válaszok elméleti és megfigyelt gyakorisága szignifikánsan különbözik (khi-négyzet = 233,939; df = 4; $p < 0,01$)

Az egyéb adat (7,62%) elenyésző, inkább figyelmetlenségre, felületes olvasmányértésre valló, ezt erősítheti a *b)* csoportban a „munkavégzés” motívumot is előtérbe állító részadat. Az itt tapasztalt erős egybehangzóság a mese fő jelentésrétege és a proverbiumismeret között nyilvánvaló, biztató, de megnyugvásra nem adhat okot, mert ellenőrző adatgyűjtést nem végeztünk, továbbá fenn állhat az a vélekedés is, miszerint szerencsésebb választásúak voltak ezek a közmondások, szólások, szóláshasonlatok.

Az *ötödik évfolyamosoknak* szóló közmondások, szólások, szóláshasonlatok és értelmezésük:

- Nehéz fába vágta a fejszét. (Nagy fába vágta a fejszét. Nehéz, az erejét is meghaladó munkába, vállalkozásba fogott.)
- Elég tág a világ, elférünk benne. (Mindenkinek van, adott a lehetősége az érvényesülésre, az előre jutásra. A vetélytársak, illetőleg az ellenfelek is jól megférnek egymás mellett. Lényegében nyugtatás kifejezésére való, szolgáló helyzetmondat.)
- Ki mint veti ágát, úgy alussza álmát. (Olyan a sorsunk, amilyenné magunk alakítjuk.)
- Úgy fogadd, amint köszönnek! (Ahogyan viselkednek valakik az emberrel, neki is aszerint szükséges cselekednie.)
- Könnyű azt az egeret megfogni, melynek csak egy lyuka van. (Szerencsétlen sorsú, nehéz helyzetben levő, kiszolgáltatott emberre megfogalmazott szólásszerű megállapítás.)

Nemcsak az elolvasásra kijelölt mondát értették meg a vizsgálatba bevontak, hanem a fenti proverbiumokkal is eredményesen szembesítették azt. Ezt a megállapítást a tanulók közel kétharmados (*e*: Könnyű azt az egeret megfogni, melynek csak egy lyuka van. = 68,69%) proverbiumválasztásával támaszthatjuk alá (H. Tóth, 2005c). A szövegmű ismeretében érthető annak a 12 növendéknek a döntése (12,12%), akik a *d)* jelű (Úgy fogadd, amint köszönnek!) tanuláshordozó helyzetmondatot is megjelölték a kínálatból. Talán nem tévedünk nagyot, amikor megállapítjuk, hogy azok, akik az *a)* (Nehéz fába vágta a fejszét.), a *b)* (Elég tág a világ, elférünk benne.) és a *c)* jelzésű (Ki mint veti ágát, úgy alussza álmát.) közmondást, szólást, szóláshasonlatot vélték az elolvasott mondához erősen kötődőnek, nem gondolkodtak helytelenül (13,19%), hiszen nem elhanyagolható mozzanatok lelhetőek fel ezek között és a tanulmányozott szövegmű között. Összességében erős tudatosságot tapasztalhattunk meg az itteni adatközlőink részéről.

A 3. táblázat foglalja össze, hogy az *ötödik évfolyam* 97 növendéke tanulócsoportonként melyik közmondást, szólást, szóláshasonlatot vélte egybevágónak a szemelvénnnyel.

3. táblázat: az 5. évfolyamos tanulók eredményeinek összefoglalása

Közmondások, szólások, szóláshasonlatok	5. évfolyam / csoportok (létszám)				Együtt a) – d) (97 fő)*
	a) (20 fő)	b) (23 fő)	c) (27 fő)	d) (27 fő)	
a) Nehéz fába vágta a fejszét.	1	2	—	3	6 (6,06%)
b) Elég tág a világ, elférünk benne.	3	1	1	1	6 (6,06%)
c) Ki mint veti ágát, úgy alussza álmát.	3	1	2	1	7 (7,07%)
d) Úgy fogadd, amint köszönnek!	1	1	1	9	12 (12,12%)
e) Könnyű azt az egeret megfogni, melynek csak egy lyuka van.	12	18	25	13	68 (68,69%)
Összesen (válasz)	20	23	29	27	99 (100,00%)

*Az a-e) válaszok elméleti és megfigyelt gyakorisága szignifikánsan különbözik (khi-négyzet = 147,919; df = 4; $p < 0,01$)

Ezek után tanulságos, miképpen magyarázták az ötödikesek a korpuszhoz válogatott proverbiumokat (4. táblázat). Mind a növendékek kiemelte motívumok, mind az értékítéleteik összhangban vannak a szemelvénnel és a felfogásom szerint hozzárendelt példákkal. Nincs durva eltérés a tanulói vélekedések és a fenti, általunk közölt közmondás-, szólás- és szóláshasonlat-értelmezések között, tudniillik az adatközlők egyértelmű magyarázata, illetőleg magyarázatváltozata nyilvánvalóan bizonyítja, hogy a tanulók megértették a monda cselekményét és emberi léthelyzetét, és mindezt logikusan kapcsolódó/kapcsolható proverbiummal összhangba is tudták hozni. Az „ez illik hozzá legjobban” választ könnyelműnek, az j) jelűt meggondolatlanoknak, felszínes olvasmány-megértésen alapulónak tartom. Sajnálom, hogy három diák nem fűzött magyarázatot a proverbiumválasztásához.

4. táblázat: az 5. évfolyamosok által adott indoklások

Tanulói magyarázatváltozatok	5. a (20 fő)	5. b (23 fő)	5. c (27 fő)	5. d (27 fő)	Együtt (97 fő)
a) Érezte Thököly a cselt, a veszély közelségét, mégis vállalkozott az útra.	1	1	—	3	5
b) Ez illik hozzá legjobban.	—	1	1	—	2
c) Nagy a világ, elférnek benne az álnok és a jó emberek egyaránt.	2	—	1	1	4
d) Ahogy kezdünk valamit, úgy is fejeződik be, tehát ne lepődjünk meg a kudarcunkon! Ha meggondolatlanok vagyunk, ne lepődjünk meg a kudarcunkon!	1	1	—	1	3
e) Ki ahogyan cselekszik, úgy szá-moljon a következményekkel!	2	—	—	—	2
f) Jól, szívesen fogadta a vendéglá-tást, de becsapták, vagyis kimutatták a foguk fehérjét.	1	1	1	7	10
g) Nem jár nyéréssel, sikerrel minden tettünk.	1	—	—	—	1
h) Könnyen foghatták el, mert védte-len (egyedül) volt, nem volt menekü-lési lehetősége.	5	8	13	8	34
i) A túlerő (a csalárdság, a csel, a ha-talom) győzte le.	6	9	13	5	33
j) Thökölynek sikerült megmenekül-nie.	—	1	—	1	2
k) Nem indokolta a választását.	1	1	—	1	3
Összesen (= a–k-ig)	20	23	29	27	99

A 6. évfolyamosok eredményei: elsőként most is tekintsük át, hogy miről is vallanak a kijelölt közmondások, szólások, szóláshasonlatok:

- Aki másnak vermet ás, maga esik bele. (Aki másnak akar bajt szerezni, ezzel gyakran épp magát keveri vagy juttatja bajba.)
- A jó pap is holtig tanul. (Mindig tapasztal, tanul valami újat az ember. Senki sem olyan bölcs, hogy ne kellene még többet tanulnia, tudnia. Sokáig tanul valaki, mégis ostobán vagy tudatlanul vagy tanulatlanul hal meg. Sosem mondhatjuk, hogy már nincs szükségünk több tanulásra, mindig tanulhatunk valami újat.)
- Két malomkö közt őrlődik. (Kínos helyzetben van, mert két, egymással összeegyeztethetetlen kötelességnek kell eleget tennie.)

- Kicsi a bors, de erős. (Kis termetű vagy jelentéktelennek tűnő, látszó ember is lehet erős, illetőleg tehetséges. Apró, jelentéktelen dolog, úgy is okozhat nagy nehézséget, kellemetlen helyzetet.)
- Bízik benne, mint a kutyában a nyúl. (Egyáltalán nem bízik benne. Ez gúnyos, táji változat.)

Amint az 5. táblázatban látható, az adatközlők jelentősebb része, több mint a fele (59,83%) nem értette meg, illetőleg rosszul értelmezte az *e*) jelű példát (Bízik benne, mint a kutyában a nyúl.). Mélyen elgondolkodtató, miképpen döntöttek így a növendékek, vajon mi lehetett a rendezőelvük. Kétségtelenül a „bizalom” motívum az egyik legerősebb tényezője e monda erkölcsi értékeket hordozó szintjének, ugyanakkor nyilvánvalónak kellett lennie a „kutya” és a „nyúl” viszonyában megfogalmazottaknak, ezért tartható felszínesnek a tanulók olvasmánymegértését. A vizsgálatba bevontak alig harmada (25,64%) jutott el az olvasásnak egy magasabb szintjéig, vagyis a szövegműbe foglalt információk külső adatokkal való kritikai egybevetéséig. A testnevelés tagozatos *d*) és a nem tagozatos *c*) jelű tanulócsoporthoz tartozók válasza (*a*): Aki másnak vermet ás, maga esik bele.; és *d*): Kicsi a bors, de erős. példák) bizonyult a leginkább helytállóknak (36,75%). Kiváltképpen a *c*-sek szövegértő, elemző, értékítéletet alkotó olvasása tartható biztatónak. Nem hallgatható el az a meglátás sem, hogy a proverbiumok világa iránt kevésbé motivált adatközlőkkel volt dolgunk (H. Tóth, 2005c).

Az 5. táblázatból foglalja össze, hogy a hatodik évfolyam 116 növendéke tanulócsoporthozként melyik közmondást, szólást, szóláshasonlatot vélte összhangban levőnek a szemelvénnel.

5. táblázat: a 6. évfolyamos tanulók eredményeinek összefoglalása

Közmondások, szólások, szóláshasonlatok	6. évfolyam/osztályok (létszám)				Együtt a) – d) (116 fő)*
	a) (30 fő)	b) (25 fő)	c) (30 fő)	d) (31 fő)	
a) Aki másnak vermet ás, maga esik bele.	2	1	17	10	30 (25,64%)
b) A jó pap is holtig tanul.	—	1	1	1	3 (2,56%)
c) Két malomkő közt őrlődik.	—	—	—	1	1 (0,85%)
d) Kicsi a bors, de erős.	—	2	2	9	13 (11,11%)
e) Bízik benne, mint a kutyában a nyúl.	29	21	10	10	70 (59,83%)
Összesen (válasz)	31	25	30	31	117 (100,00%)

*Az a-e) válaszok elméleti és megfigyelt gyakorisága szignifikánsan különbözik (khi-négyzet = 138,513; df = 4; p < 0,01)

Mindenképpen figyelemreméltó lehet, hogyan is értelmezték a vizsgálatban szereplők a szemelvényhez adott proverbiumokat (6. táblázat).

Összegezésül

E tanulmány nyelvünk jelentős gazdagságú idiomáiról, újabban elterjedő szakszóval: frazémáiról, elsősorban is a proverbiumok köréből való közmondásokról, a szólásokról és a szóláshasonlatokról kíván továbbgondolandó, továbbfejlesztendő körképet vázolni az anyanyelv-pedagógiai gyakorlatot segítése érdekében. Közelebb kívántuk hozni a tanítók és a magyartanárok problémaérzékenységéhez a közmondások, a szólások, a szóláshasonlatok ügyét mind a definiálás, mind az alkalmazás körében. Vizsgálatunkban 3-4. és 5-6. évfolyamokon konkrét tanulócsoporthoz tartozókat (16 osztályt, 415 főt) szembesítettük tanító jellegű mesékkel és mondákkal, valamint az ezekhez kapcsolt proverbiumokkal (közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal).

6. táblázat: a 6. évfolyamosok által adott indoklások

Tanulói magyarázatváltozatok	6. a (30 fő)	6. b (25 fő)	6. c (30 fő)	6. d (31 fő)	Együtt (116 fő)
a) Aki csapdát állít, ne lepődjék meg, ha veszt (felsül, pórul jár).	2	1	12	8	23
b) Minden tettünkől (jó / rossz) tanulhatunk.	—	1	1	1	3
c) Két lehetőség közül kellett válasz-tania.	—	—	—	1	1
d) A gyengébb sikere látványosabb, főleg, ha ésszel (furfanggal) párosul.	—	2	2	8	12
e) Az erősebb bízik a gyengébben.	5	14	9	8	36
f) Furfangosnak (körültreintőnek, óvatosnak kell lenni).	13	5	2	—	20
g) Fontos tudni, hogy kibén bízunk meg.	8	1	2	1	12
h) Nem bízhatunk senkiben.	3	1	1	—	5
i) Nem indokolta a választását.	—	—	1	4	5
Összesen (= a-i-ig)	31	25	30	31	117

Az eredmények alapján valamennyien - pedagógusok és kutatók - tűnődjünk el, hol is tartunk az ismeretlen szerzőjű költészetünk e darabjainak ismeretében, értésében, alkalmazásában a tanítási gyakorlat bizonyos szegmensében, jelesen az olvasmánymegértés és a proverbiumértés összekapcsolása terén. Adattárunk segítheti a téma iránt érdeklődőket, s bátorítást adhat arra, hogy mind többen vegyék kutatási problémaforrássul a proverbiumok anyanyelv-pedagógiai ügyét (a válogatást, a megmunkálást, az értésük fejlesztését stb.). Azt világosan láthatjuk, hogy bőven van tenni- és aratnivalója a kutatóknak éppúgy, mint a gyakorló pedagógusoknak (H. Tóth, 2016b).

Hogy a nyelvünk ékköveinek – jelen tanulmány kiindulópontja nyomán: közmondásaink, szólásaink, szóláshasonlataink – további csillogása körül valóban őrkdjünk, őrkdhessünk anyanyelv- és irodalompedagógiai gyakorlatunkban, újabb és változatosan kidolgozott tankönyvek, tanítási segédletek és kézikönyvek is szükségünk van (D. Kenedli, 2016).

Irodalom

- Bicskey Dezsőné (1985): Középiskolások élőbeszédének mondatszerkezeti jellemzői. Magyar Nyelvőr, Budapest.
- D. Kenedli E. (2016): „Beszélni: helyesen, pontosan, érthetően, választékosan – csak így érdemes.” *Tanító*, LIV., 3. 11-12.
- Dóra Z. (1994): *Diákjaink nyelvhasználata*. Magyar Nyelvőr, Budapest.
- Galgóczi Lászlóné (2007): *Magyar nyelv kisiskolásoknak 2*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Galgóczi Lászlóné (2008a): *Magyar nyelv kisiskolásoknak 3*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Galgóczi Lászlóné (2008b): *Magyar nyelvi gyakorló kisiskolásoknak 3*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Galgóczi Lászlóné (2008c): *Magyar nyelv kisiskolásoknak 4*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Galgóczi Lászlóné (2008d): *Magyar nyelvi gyakorló kisiskolásoknak 4*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Galgóczi Lászlóné (2009a): *Magyar nyelvi gyakorló kisiskolásoknak 1*. (Feladatgyűjtemény az előkészítéstől a kisbetűk megtanulásáig). Mozaik Kiadó, Szeged.
- Galgóczi Lászlóné (2009b): *Magyar nyelvi gyakorló kisiskolásoknak 1*. (Munkafüzet). Mozaik Kiadó, Szeged.
- Földvári E., Lassúné Ruskó R., Csizmazia Gy. (2011): *Ábécés olvasókönyv első*

- osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Földvári E. (2011a): *Olvasókönyv második osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Földvári E. (2011b): *Olvasókönyv harmadik osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Földvári E. (2011c): *Olvasókönyv negyedik osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Hangay Z. (2007): Amit a helyesírási hibák lelepleznek. In: Bozsik G., Eőry V. és V. Raisz R. (szerk.): *Hagyomány és újítás a helyesírásban (Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny köteteinek anyagából)*. EKF Liceum Kiadó, Eger.
- H. Tóth I. (1998): Hetedhét határban (Irodalmi feladatgyűjtemény 10–11 éveseknek). Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.
- H. Tóth I. (2005a): Közmondások, szólások, szóláshasonlatok és alkalmazásuk a 3. évfolyamon. *Tanító*, XLIII. 1, 13-15.
- H. Tóth I. (2005b): Közmondások, szólások, szóláshasonlatok és alkalmazásuk a 4. évfolyamon. *Tanító*, XLIII., 2. 14-15.
- H. Tóth I. (2005c): A közmondásokról, a szólásokról és a szóláshasonlatokról, valamint alkalmazásukról az 5–6. évfolyamon. *Magyartanítás*, XLIII., 3. 34-40.
- H. Tóth I. (2007): Magyar nyelvtan és helyesírás (Tudnivalók és feladatok magyar nyelvtanból és helyesírásból). Bács-Kiskun Megyei Pedagógusház, Kecskemét.
- H. Tóth I. (2011): A népköltészet és a nyelvpedagógia kapcsolata magyar nyelvi taneszközökben. *Csengőszó*, XIX. 2., 8-14.
- H. Tóth I. (2016a): Szóra készítő (Háttérismeretek, fejlesztési lehetőségek óvodáskorúak beszéd- és kiejtésgondozásához). Flaccus Kiadó, Budapest
- Laczkó M. (2005): Jó, érdekes vagy elragadó, elbűvölő? (Melléknevek gyakorisága és használata középiskolások spontán beszédprodukcióiban.) *Magyartanítás*, XLVI., 5., 28-35.
- Laczkó M. (2007): Napjaink tizenéveseinek beszéde szóhasználati jellemzők alapján. *Magyar Nyelvőr*, 131. évf. 2. szám, 173-184.
- Mező F. (2011): Tanulás: diagnosztika és fejlesztés az IPOO-modell alapján. K+F Stúdió Kft., Debrecen.
- Permjakov, G. L. (1979): *Logiko-szemiotyicseskij plan poszlovic i pogovorok*. Narodi Azii i Afriki, Moszkva.
- Scott, Ch. (1969): On Defining the Riddle: The Problem of a Structural Unit. Genre. 129–142.
- Szabó K. (1994): A többalakú szavak a szakmunkástanulók szóhasználatában. *Magyar Nyelvőr*, CXVIII. 1., 57-64..
- Szemerényi Á. (1988): Közmondás és szólás (proverbium). In: Vargyas L. (szerk.): *Magyar néprajz V. Magyar népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 213-237.
- Wacha I. (1996): Korunk kommunikációs (nyelvhasználati, beszédmagatartási) gondjairól – gátlásairól és gátlástalanságairól. *Magyar Nyelvőr*, CXX. 2., 152-160.

1. melléklet: a 3. évfolyamosoknak adott instrukciók, olvasmányok és proverbiumok

A harmadik évfolyamosoknak (N = 99 fő) adott felvezetést, utasítást (= A) követően közölt – tanító jellegű – mese (= B) és közmondások, szólások, szóláshasonlatok (= C). A válaszválasztást nem kellett megindokolniuk a tanulóknak.

A) Gondolkodjatok! Vajon melyik közmondás, szólás vagy szóláshasonlat illik legjobban erre az olvasmányra? Húzzátok alá az állatok helyesnek talált választ, esetleg válaszokat!

B) A favágó különös kívánsága

Egy favágó télen kinn dolgozott az erdőn. Egyszer, amikor már ugyancsak elfáradt a nehéz munkától, úgy beleszorult a fejszéje a fatörzsbe, hogy meg se bírta mozdítani. Húzta jobbra, vonta balra, feszegette, de a fejsze csak nem mozdult. Megdühödött a favágó, s úgy ordított, hogy hangos lett tőle az erdő.

Amint éppen így zúgolódott, egyszer csak előlépett egy vén fa mögül egy töpörödött, ráncos képű anyóka, s így szólt:

– Miért szidod a fákat meg a fejszédet, amikor belőlük élsz? Talán bizony azt kívánnád, hogy munka nélkül legyen meg a kenyered?

Rávágta erre a favágó:

– Igenis, hogy éppen azt kívánom magamnak! Azt, hogy ami fához csak hozzáérek, az tüstént darabokra essék szét!

Az anyóka megcsóválta a fejét, de aztán rábólintott:

– Jól van, legyen úgy, ahogy kívánod! Én a manók öreganyja vagyok, és teljesítem a kívánságodat. Hanem te lásd majd, hogy mennyi örömed lesz benne!

Azzal visszalépett a vén fa mögé, s eltűnt. A favágó pedig odament ahhoz a fatörzshöz, amelyikbe a fejszéje szorult, s próbaképpen óvatosan megérintette a kéréget. Hát, uramfia, abban a pillanatban négyfelé esett a vastag törzs, a fejsze is kifordult belőle! Nagyot kacagott a favágó, belerúgott a fejszébe, s vidáman indult hazafelé. Útközben mindjárt el is tervezte, hogy vesz magának egy csilingelő szánt, egy pár jó lovat, s ezután mindennap csak kiszánkázik az erdőbe, megérinti a fákat, s már rakja is a szánra, és viszi a városba eladni.

Hanem, ahogy belépett a házába, s fáradtan lezötytyent egy székre – a szék reccsent egyet, s összezsugorlott alatta.

Amikor meg fel akarta húzni az otthoni cipőjét – hát a cipő kettéhasadt a kezében.

Amikor meg benyúlt a szekrénybe tiszta harisnyáért – recsegve-ropogva összedőlt a szekrény, csupa gyújtós lett belőle.

Megszéppent erre egy kicsit a favágó, no, sebj – gondolta, s kihúzta az asztalfiókot, hogy elővegye a kenyeret. Akkor meg az asztal esett le nyekkenve a négy lábáról.

Ekkor már csak egy vágya volt: lefeküdni, kipihenni ezt a különös napot – de az ágy deszkái is szétestek alatta, ő meg nekigurult a gerendából meg deszkából ácsolt falnak, s úgy rádőlt az egész ház, hogy alig bírt alóla kikecmeregni.

Ilyenformán háza sem volt már. Kiment az erdőbe, hogy ott háljon, de álmában nekidőlt egy hatalmas bükkfának, s az is olyan iszonyú ropogással zuhant a földre, hogy a favágó halálosan megrémülve ordított fel:

– De hiszen ne is tudjak én többé másképp fát vágni, mint a fényes fejszémmel meg a két karom erejével!

A töpörödött, ráncos anyóka alighanem megszánhatta, mert az erdőkerülő másnap látta a favágót, amint kinn dolgozott az irtásban, döntötte a fákat, vidáman forgatta a fejszéjét, és füttyörszve rakta ölbe a széthasogatott tuskókat.

C) Szólások, szóláshasonlatok, közmondások:

- Aki délig eb, kutya az délután is.
- A bölcs ember mindenütt otthon van.
- Boldogságot nem lehet pénzen venni.
- Ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó.
- Kedvetlen, mint a lucskos ősz.

2. melléklet: a 4. évfolyamosoknak adott instrukciók, olvasmányok és proverbiumok

A negyedik évfolyamosoknak (N = 103 fő) adott felvezetés, utasítás (= A), (tanító jellegű) mese (= B), s közmondások, szólások, szóláshasonlatok (= C). A válaszválasztást nem kellett megindokolniuk a tanulóknak.

A) Gondolkodjatok! Vajon melyik közmondás, szólás vagy szóláshasonlat illik legjobban erre az olvasmányra? Húzzátok alá az állatok helyesnek talált választ, esetleg válaszokat!

B) Miért alszik a medve télen?

Réges-régen történt, amit most itt elmesélek, egy tavasszal a világ leghatalmasabb rengetegének közepén. Valamennyi állat összegyűlt az erdei tisztáson, hogy megválasszanak valakit, aki a méhkaptárakra felügyel. A méhecskék ugyanis panasszal fordultak az erdő lakóihoz, hogy valamiféle ismeretlen tettes a távollétükben folyton dézsmálja a mézet.

Mindenki ott volt bizony, aki valamit is számított az erdőben. Ott volt az ezermester harkály, ott volt a róka, ott voltak az őzek, a farkasok, mert ebben a régi, mesebeli időben még békésen éltek egymás mellett valamennyien. Egy hosszú fülű nyuszi volt az értekezlet elnöke.

– Azért gyűltünk itt össze – pislogott álmosan –, hogy kinevezzük a méhkaptárak őrizőjét. Ugyan ki vállalkozna erre a megtisztelő feladatra közületek?

A meghívottak között ott volt természetesen Miska medve is, vadonatúj pompás barna öltönyében. A nyuszi kérdésért néma csend követte, senki sem sietett jelentkezni, mert hiszen mindenki éppen eléggé el volt foglalva az erdőben.

– Nos, hát, ha senki sem vállalja – dörmögte Miska medve –, én hajlandó vagyok meghozni ezt az áldozatot az erdő lakóinak kedvéért!

Az egybegyűlték közfelkiáltással nevezték ki Miska medvét az erdei mézek őrizőjévé. Méltóságteljesen, szorgalmasan látta el a feladatát – legalábbis ezt híresztelte magáról –, mert bárki merészkedett a méhkaptárak közelébe, mindenkit sorra elzavart. Mindez a nagy fáradtság hiábavaló volt mégis, mert a méhek ismét elmentek az állatok tanácsához, és bejelentették, hogy érthetetlen módon mindennap kevesebb lesz a méz a kaptárakban. Egyben azt is kérték, hogy mielőbb sürgősen vizsgálják ki az ügyet.

Egy reggel három kiküldött: egy róka, egy nyúl és egy veréb, anélkül, hogy erről Miskát értesítették volna, váratlanul megjelentek leltárt csinálni. A veréb előreröpült, s méghozzá olyan nesztelenül, hogy Miska nem vette észre. Pedig, ha észrevette volna, biztosan abbahagyja a torkoskodást, mert talán mondanom se kell: ő volt ám a méhkaptárak dézsmálója!

A veréb sietve repült vissza, és mindezt íziben közölte a rókával meg a nyuszival. Újra összehívták tehát az állatok tanácsát, és az összes állat jelenlétében megfosztották Miskát a mézőrzői tisztségétől. Sőt büntetésből száműzték egész tavaszig a barlangjába, ott kellett tartózkodnia egész télen át – ezt a bölcs ítéletet hozták –, hogy semmiféle újabb kópéságot ne követhessen el őkelme.

Azóta alszik – mert mi mást tehetne? – a medve télen a barlangjában. Azonban hiába tiltották el a méztől, azért ő bizony mégis szereti, és amikor csak hozzájuthat, nem veti meg még ma sem. És ha csak teheti, jól a mézesköcsög alá néz manapság is őkelme.

C) Szólások, szóláshasonlatok, közmondások:

- Sok lúd disznót győz.
- Kecskére bízsa a káposztát.
- Jobb egy lúdnyak tíz tyúknyaknál.
- Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!
- A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát.

3. melléklet: az 5. évfolyamosoknak adott instrukciók, olvasmányok és proverbiumok

Az ötödik évfolyamosoknak (N = 97 fő) adott felvezetés, utasítás (= A), monda (= B), illetve közmondások, szólások, szóláshasonlatok (= C). A tanulóknak meg kellett indokolniuk, hogy miért azt a közmondást vagy szólást, avagy szóláshasonlatot választották a monda történetéhez kapcsolva, amelyiket megjelölték a feladatlap kínálatából.

A) Gondolkodjatok! Vajon melyik közmondás, szólás vagy szóláshasonlat illik legjobban erre az olvasmányra? Húzzátok alá az állatok helyesnek talált választ, esetleg válaszokat! Indokoljátok meg a döntéseket!

B) Hátra van még a feketeleves!

Amikor a török csillaga lehanyatlott, a basák, a vezérek és a bégek mind egymást vádolták a sok vereségért, s még jobban a magyar szövetségest: lám, az okoz minden bajt!

Ezért, amikor a váradi basa Thököly Imrét vendégségbe hívta, érezte a kuruc király, hogy közel a veszedelem, de mit tehetett? Elment, tisztelgett a basánál, ahogy illett.

A basa pedig jóltartotta a vendéget, de amúgy török módra. Ahogy a török szokta: először hízelgett, de azután kimutatta a foga fehérét. Amikor eleget ettek-ittak, Thököly Imre éppen búcsúzkodott, de a váradi basa felemelte a hangját, és fennszóval kiáltotta:

– Hátra van még a feketeleves!

Amit levesnek mondott, az a feketekávé a mai nyelven, de a basa akkor mégis mást értett rajta. Mást bizony, mert ez a mondat már nem Thökölynek szólt, hanem a janicsárok agájának, aki már lesben állt. Az aga pedig tudta, mit jelent a basa jelmondata, s néhány janicsárral berohant a terembe, Thökölyt erősen megkötöztette, és fogságba ejtette.

Thököly később kiszabadult, de az ő esete intő példa maradt a kortársak meg az utókor számára. Mert mindmáig a vendégjog megsértésére, a csalárdság kelepécéjére emlékeztet ez a mondás: „Hátra van még a feketeleves!”

C) Szólások, szóláshasonlatok, közmondások:

- Nehéz fába vágta a fejszét.
- Elég tág a világ, elférünk benne.
- Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.
- Úgy fogadd, amint köszönnék!
- Könnyű azt az egeret megfogni, melynek csak egy lyuka van.

4. melléklet: a 6. évfolyamosoknak adott instrukciók, olvasmányok és proverbiumok

A hatodik évfolyamos tanulóknak (N = 116 fő) adott felvezetés, utasítás (= A), monda (= B) és közmondások, szólások, szóláshasonlatok (= C). A tanulóknak meg kellett indokolniuk, hogy miért azt a közmondást vagy szólást, avagy szóláshasonlatot választották a monda történetéhez kapcsolva, amelyiket megjelölték a feladatlap kínálatából.

A) Gondolkodjatok! Vajon melyik közmondás, szólás vagy szóláshasonlat illik legjobban erre az olvasmányra? Húzzátok alá az állatok helyesnek talált válaszokat! Indokoljátok meg a döntéseket!

B) A kisbojtár

A Nyírségben történt, hogy a kurucok elfoglaltak egy falut. Ha elfoglalták, akkor a falu szélén mindjárt tábor is vertek.

A labancok pedig két ravasz kémeket küldtek a tábor felé, és a kémek az erdő sűrűjében éppen arról tanakodtak, hogyan kémleljék ki a kuruc táborát.

Az erdő mellett Misi, a kisbojtár legeltette a teheneket.

Amikor a sűrűből meghallotta a labancok suttogását, közelebb ment, a kémek pedig természetesen észrevették. De a két labanc csak kisfiúnak nézte Misit, és barátságosan szóltak hozzá. Megkérték, vezesse el őket a kurucok táborához, de úgy, hogy senki meg ne lássa a közeledésüket.

Jól van, Misi elvállalta a vezetést, és megindult a két labanccal a kurucok tábora felé. Vezette őket árkon-bokron át, és addig jöttek erre, haladtak arra, amíg végül a kisbojtár a két labancot II. Rákóczi Ferenc testőrei közé vezette.

A testőrök mindjárt foglyul ejtették a labancokat, és vitték őket a tisztek elé.

A tisztek kihallgatták a kémeket. Megtudták tőlük, hogy a labanc sereg a következő napon fog támadni.

Másnap aztán, amikor a labancok rohamra indultak, alvó kurucok helyett ugrásra kész sereget találtak. A kurucok körülfogták az egész sereget, és kit levertek, kit elfogtak.

Misit pedig kitüntették, felvették a seregbe, és jó katonát neveltek belőle.

C) Szólások, szóláshasonlatok, közmondások:

- Aki másnak vermet ás, maga esik bele.
- A jó pap is holtig tanul.
- Két malomkő közt őrlődik.
- Kicsi a bors, de erős.
- Bízik benne, mint a kutya a nyúl.